

PREZENȚE LEXICALE RARE. GHEORGHE ȘINCAI, *HRONICA ROMÂNILOR*

Cristina-Ancuța CÂMPEAN-COȘA
(Drd., Universitatea de Vest din Timișoara)
cristina.cosa94@e-uvvt.ro

Rezumat

Articolul de față își propune să aducă în atenție lexemele cu atestări rare în *Hronica românilor*, opera consacrată a lui Gheorghe Șincai. Lucrarea este de o întindere amplă, iar numărul cuvintelor de acest fel este considerabil, însă pentru studiul prezent am selectat doar câteva dintre acestea. Se remarcă la Șincai o creativitate lexicală apreciabilă, toate ocurențele incluse aici fiind prime atestări în limba română; pe de o parte, acești termeni reprezintă împrumuturi din alte limbi, iar pe de alta, sunt creațiile lui Șincai. Prezențele lexicale au fost verificate în dicționare de referință ale limbii române, precum: LB, LM, DER și DLR, iar pentru stabilirea primelor atestări ale termenilor am folosit MDA și DLR. Obiectul studiului este inventarierea și evidențierea acestor rarități lexicale și aprecierea modului în care acestea și-au lăsat sau nu amprenta asupra vocabularului limbii române. Șincai reprezintă o figură de tranziție înspre limba literară modernă, iar eforturile sale au fost considerabile în acest sens, corifeul contribuind în mod semnificativ la înnoirea lexicului și, implicit, la dezvoltarea limbii române.

Cuvinte-cheie: Gheorghe Șincai, înnoire lexicală, rarități lexicale, prime atestări, cercetare lingvistică

Abstract

The present article aims to draw attention to lexemes with rare attestations in *Hronica românilor*, the canonical work of Gheorghe Șincai. The work itself is extensive and the number of such words is considerable, however, for the purposes of this study, only a few of them have been selected. Șincai's writing displays a notable lexical creativity, with all the occurrences included here being first attestations in the Romanian language; on one hand, these terms represent borrowings from other languages, and on the other, they are Șincai's own creations. The lexical items have been verified in reference dictionaries of the Romanian language, such as LB, LM, DER and DLR, while MDA and DLR were used to establish the first attestations of the terms. The aim of this study is to inventory and highlight these lexical rarities and to assess the extent to which they have – or have not – left their mark on the vocabulary of the Romanian language. Șincai represents a transitional figure toward the modern literary language and his efforts in this regard were considerable; he contributed significantly to the renewal of the lexicon and, implicitly, to the development of the Romanian language.

Keywords: Gheorghe Șincai, lexical renewal, lexical rarities, first attestations, linguistic research

Atitudinea lingvistică a lui Gheorghe Șincai este una înclinată spre transformarea și modernizarea limbii, iar prin *Hronica românilor și a mai multor neamuri în cât au fost ele amestecate cu românii, cât lucrurile, întâmplările și faptele unora față de ale altora nu se pot scrie pre înțeles, din mai multe mii de autori, în cursul a treizeci și patru de ani culese*, publicată în 1811, și prin celelalte scrierile ale sale încearcă să își materializeze aceste obiective. Șincai, alături de ceilalți învățați ai Școlii Ardelene, își exprimă în nenumărate rânduri dorința de a spori fondul lexical al limbii române și face acest lucru atât prin folosirea neologismelor (deși, inițial, fusese

reticent față de utilizarea acestora), cât și prin crearea unor forme noi, prin utilizarea celor existente deja în limbă, folosindu-se de procedeul derivării.

Pentru lucrarea de față am selectat o serie de lexeme din *Hronica românilor*, operă la care a lucrat o mare parte din viață. Există o multitudine de lexeme rare în *Hronică*, însă am selectat doar o parte din ele pentru acest articol, din considerente de spațiu. Toți termenii menționați reprezintă prime atestări la Șincai și au ocurențe unice sau rare în *Hronică*. Am ales expunerea în ordine alfabetică a lexemelor, iar pentru verificarea atestărilor acestora am consultat DLR și MDA, după caz. Pentru o analiză diacronică a limbii, am ales consultarea următoarelor dicționare: LB, LM și DER, pe lângă cele amintite deja.

administrăului vb. = ‘supraveghea’: „veniturile acestea înșiși ei călugării se le *administrăuluiască*” (Șincai, III, p. 367). Forme verbale cu sufixul *-ăului* apar în mod frecvent la Șincai pe tot parcursul *Hronicii*, cazul de față nefiind unul izolat: *areștăului*, *candidăului*, *contradicăului*, *execvăului*, *inștălăului*, *notăului*, *presidăului*, *resolvăului* etc. Frecvența mare a acestui sufix de origine maghiară în formarea unor lexeme la Șincai ori în alcătuirea unor forme pe care le preia din limba vremii se explică prin zona în care se manifestă cărturarul, de intense contacte între română și maghiară: cf. magh. *-alni*, *-olni* (Fugariu, I, p. CXCIV; cf. Pál 2014, p. 314). Cuvântul discutat aici își are etimonul în fr. *administrer* și se regăsește în dicționare cu formele: *administrare* (LM, s.v.), *administra (-rez, -at)* (DER, s.v.) și *administrare* (DLR, s.v.). În lexicografie, termenul este atestat pentru prima dată la Bălcescu, în *Români supt Mihai-Voievod Viteazul* – scrisă după 1849. Prezența lui *administrăului* la Șincai demonstrează însă uzul neologismului pe o arie mai largă și mai devreme, într-o manieră adaptată obișnuințelor lingvistice transilvănene.

afri s.m. = ‘africani’: „Caracalla, carele, precum își ducea începerea la trei neamuri, adică: nașterea la galli, vița, de pe tată la *afri*, iară de pe mamă la syri” (Șincai, I, p. 28). Lexemul apare o singură dată în *Hronică*, ilustrând însă un mecanism de creație lingvistică recognoscibil și în *syri* (cf. *Syria*), în aceeași frază, unde desinența de plural *-i* se atașază direct unei segvențe lingvistice considerate, intuitiv, bază. Noțiunea apare ca *african*, *-ă*, cu o primă atestare în această formă la Alecsandri (MDA, s.v.).

alabardă s.f. = ‘un fel de suliță în armatura medievală (cu mâner lung, cu un fier tăios și ascuțit la vârf și cu alte două fieruri tăioase de o parte și de alta a acestuia, unul drept, iar altul în formă de lună nouă)’: „tocma când intra în cort, căpitanul așa l-au străpuns cu o *alabardă* prin spate, de au eșit vârful *alabardei* de o palmă de ceaia parte” (Șincai, II, p. 380). Lexemul este un împrumut din limba franceză, etimonul său fiind *hallebarde*. DLR (s.v. *halebardă*) recunoaște prima atestare la Șincai, *loc. cit.* Cf. Ursu și Ursu (2011, III, PI, s.v. *halebardă*), care îl atestă sub forma fără consoană laringală la D. Bolintineanu, *Bătăliile românilor (fapte istorice)*.

athnâme s.n. = ‘angajament, tratat’: „Racoți respuse celor ce îl îndemna să se lase de domniă, că va face aceaia, [...] că va ținea *athnâmele* cel de la Soliman II dat țerei” (Șincai, III, p. 100). Cuvântul provine din turcescul *ahdname*, din arab. *’ahd* ‘contract’ și per. *nāma* ‘scris’ (Șeineanu, II, 3; Lokotsch 1551 *apud* DER, s.v.).

balistă s.f. = ‘mașină de război, în antichitate, care arunca proiectile (în special pietroaie) împotriva vrăjmașului’: „amândoa cetățuicile le-au întărit cu străjari și cu *baliste* anglicești” (Șincai, I, p. 513). Forma folosită de Șincai sugerează valorificarea sursei etimologice franceze (cf. fr. *baliste*) și o destul de largă întrebuințare a termenului militar în epocă. V. și atestările menționate de Ursu și Ursu (2011, III, PI, s.v. *balistă*), la Damaschin Bojîncă, în *Anticile romanilor, acum întâia oară românește scrise*, Buda, II, 1833. Un dicționar latinist însă, puțin mai târziu, preferă să-l înregistreze ca *ballista* (LM, s.v.), cf. lat., it. *ballista*.

bandériu s.n. = ‘bandieră, steag’: „Craiu Vladislav cît au auzit vestea aceasta, au poruncit [...] ca gimătatea oștilor de supt *bandériuri* să se adune la Oradea-Mare și ceialaltă gimătate se stea gata” (Șincai, II, p. 175). Termenul provine din lat. med. *banderium* (MDA, s.v.) și este atestat de lexicografia românească la Șincai, *loc.cit.* Forma concurentă, *bandieră* (< it. *bandiera*, MDA, s.v.), este atestată, aproximativ în aceeași perioadă, la Zilot Românul.

bidiganie s.f. = ‘dihanie’: „În Buda lăcuind eu, mulți oameni învățați m-au întrebat ce feliu de *bidiganie* au fost mai demult chenezii românilor?” (Șincai, II, p. 44). DLR (s.v.) o înregistrează, legând-o de opera lui Șincai, fără să-i clarifice însă etimologia („E: ns. cf. *bâzdăganie*”).

catháresis s.f. = ‘ordin de destituire’: „făcând sfat vodă cu boierii cei despre partea sa, au scris la patriarhul și de-acolo au venit *catháresis* și au ales mitropolit pe Mitrofan carele mai nainte au fost duhovnic lui Constantin Brâncoveanu” (Șincai, III, p. 321). Forma aceasta trimite la ngr. *κατάρρησις* (MDA, s.v.), iar lexicografia noastră i-o atribuie, ca primă atestare, lui Șincai. Cf. însă *caterisire*, at. 1761 (MDA, s.v.), precum și *catherisi*, intrat în uzul românilor la sfârșitul sec. XVII – începutul sec. XVIII (Chirilă 2004; „... *să-mi las scaunul, să es, au să mă scoață măriia-sa cu sila și să scrie la Țarigrad să mă catherisească.*”, Antim Ivireanu, *apud* Chirilă 2004).

cathedratic, -ă adj. = ‘(întrebuințat numai în legătură cu biserică) care este scaunul unei dieceze’: „în luna lui octovrie Pojonul, unde se ținea coroana Ungariei, și clenodiurile crăești încă s-au închinat prințului Betlen carele au poruncit de, în 20 de zile ale aceiași luni, s-au făcut predicăția în beserica *cathedratică*” (Șincai, III, p. 17), „Și beserica cea *cathedratică* a arhieriei este închinată și are hramul Sfintei Troițe” (Șincai, III, p. 339). Sensul folosit de Șincai în contextul dat este diferit de cel care apare în dicționarele mai recente; în MDA termenul cu forma *catedratic* apare ca substantiv provenit din it. *cattedratico*, cu sensurile: 1. a profesoral. 2. sm titular al unei catedre universitare. În LM apare doar varianta *cathedrale*, s.v., în timp ce în DLR: *catedrală* s.v., cu etimonul fr. *cathédrale*, sensul adjectival fiind cel de interes pentru contextul dat. În DLR se menționează prima atestare a lexemului în anul 1852, Uricariu, VIII (*Intrarea în biserică catedrală*), însă apariția termenului (chiar dacă într-o formă diferită) la Șincai îl plasează înainte de anul 1850.

căpálnă s.f. = ‘capelă’: „După aceasta ardelenii au ținut seim în Lețfalău, în carele au orânduit ca se trimită soli la împăratul Rudolf, se-i mulțemească pentru ajutoriu și se facă

o *căpâlnă* la Mirislău” (Șincai, II, p. 375). Termenul este un împrumut din magh. *kápolna* (DLR, s.v.), iar dicționarele îi înregistrează prima folosire în scris la Șincai.

cessionál s.n. = ‘act de cesiune’: „prin *cessionálele* acestea se dă lor numita casă și toate pertinențele ce se țin de dânsa, cu numele împăratului, [...] întru a cărui lucru mărturie, cessionalele acestea le-am iscălit și întărit cu pecețile noastre, în Sibiiu, în 5 maiu din anul 1705” (Șincai, III, p. 283). Lexemul apare și în LM, însă cu formele *cessionariu*, *cessione* (s.v.). Forma și sensul prezente la Șincai nu sunt înregistrate în dicționarele moderne ale limbii române. DLR (s.v. *cesionar*) fixează numai sensul este de ‘persoană căreia i se face o cesiune’.

clenódiu s.n. = ‘bijuterie’: „Elisaveta, după cum arată cvietânția eii de la Prai, au luat coroana cu toate *clenódiurile* de supt paza comitului Gheorghie de Bózin” (Șincai, II, p. 6), „în luna lui octovrie Pojonul, unde se ținea coroana Ungariei, și *clenódiurile* crăești încă s-au închinat prințului Betlen” (Șincai, III, p. 17). Lexemul este un împrumut din germ. *Kleinod* (DER, s.v., DLR, s.v.), specific spațiului transilvănean și cu uz destul de larg în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea.

clipeu s.n. = ‘scut’, „lezne au și dobândit pacea supt condițiile ca în fieștecare an se dea în loc de tribut trei mii de săgeți și patru mii de pováze sau *clipeuri*” (Șincai, II, p. 17). Prima atestare (și, probabil, singura) a termenului apare la Șincai. DLR (s.v.) adaugă un comentariu speculativ despre uzul acestei forme – „latinism care n’a prins”. Provine din latinescul *clipeus*, -um. Șincai folosește aici un procedeu des întâlnit în *Hronică*, și anume glosarea termenilor necunoscuți limbii române. El simte nevoia de a explica anumite cuvinte punând în paralel lexemul necunoscut cu cel existent în limbă deja: v. *sinod sau sobor* (Șincai, I, p. 136), *cometă sau stea cu coadă* (Șincai, II, p. 219), *cancellariul sau logofătul crăesc* (Șincai, II, p.207), *tefterdariului sau vistieriului celui mare* (Șincai, III, p. 242), *collégă sau soț* (Șincai, I, p. 34) etc.

commatic, adj. = ‘scris în bucăți scurte’: „Theótım, episcopul cetăței Tómos [...] au scris ca niște dialogi, după înțelepciunea cea veche, scurte și *commatice* tractaturi” (Șincai, I, p. 106). DLR (s.v. *comatic*) îl pune în legătură, firesc, cu lat. *commaticus* (v. și LM, s.v. *commaticu*), atribuindu-i prima utilizare scrisă lui Șincai. Credem însă că definiția termenului trebuie rafinată, ținând cont de co-textul în care este prezent la Șincai.

dandáriu s.n. = ‘brigadă militară’: „pre la 11 ceasuri au început bătaia și *dandáriu* lui Batori carele era din 12.000 de ostași au învins mai întâiu pe români” (Șincai, II, p. 429). Conform DLR, lexemul este atestat pentru prima dată la Șincai, având o singură ocurență. Provine din maghiarul *dandár* și caracterizează uzul lingvistic al spațiului transilvănean.

decula vb. = ‘a bate foarte tare, a doborî la pământ’: „eșind cu toți s-au sculat asupra dărăbanilor și cu ce arme proaste au căpătat a mână, pre toți i-au *decultat*, doară zece sau doisprăzece de au scăpat” (Șincai, II, p. 372). Verbul este înregistrat în dicționarele secolului al XIX-lea: *deculu*, *áre*, *atu* (LB, s.v.) și *decullare* (LM, s.v.), dar atestările (inclusiv cele la care se oprește DLR) sunt posterioare apariției cuvântului la Șincai.

dedulci vb. = ‘1. a se deprinde cu ceva plăcut, a descoperi un lucru bun, a prinde gust de ceva, a se deda cu binele. 2. a mânca dulce în zilele de post; a nu ține postul, a se spurca (mâncând de dulce)’; în contextul de față ne referim la primul sens: „Dachii, *dedulcindu-se* cu darurile ce li se da de la romani, din zi în zi mai multe pofta” (Șincai, I, p. 9). Termenul s-a format prin derivare cu prefixul *de-* + adj. *dulce* și este atestat în dicționare, pentru prima dată, la Șincai (DLR, s.v.). Dicționarele vremii îl menționează: *dedulcescu, ire, itu* (LB, s.v.; cf. *indulcescu, ire, itu*), *dedulcire* (LM, s.v.) – dovadă a circulației sale intense în secolul al XIX-lea.

dessuflețit, -ă adj. = ‘fără suflet; care este zdorbit sufletește’: „tu, pre numita sora noastră, carea era prea greu detunată de prea amara căderea bărbatului său și mai *dessuflețită*” (Șincai, II, p. 252). Adjectivul provine din verbul *desufleți* (DLR, s.v.), atestat cu forma și cu sensul acesta la Șincai.

efor s.m. = ‘1. supraveghetor, povățuitor. 2. membru în consiliul de conducere al unei eforii. 3. fiecare dintre cei cinci magistrați supremi, aleși anual în Sparta, cu largi atribuții în politica internă și externă a statului’. Primul sens este cel atribuit de Șincai în opera sa, după cum reiese din context: „l-au pus episcop, ba, cum se fălea Apor, arhiepiscop [...], cu titlul de *illustrissimus ac reverendissimus*, adecă prea luminat și prea cinstit, și cu pedagogul sau *eforul* paterul iezuvitul Súniog” (Șincai, III, p. 259). DER (s.v. *efor*) și DLR (s.v. *efor*) îl explică drept împrumut din mgr. *εφορος*, atestat la Șincai, în opera de care ne ocupăm.

egrégiiu, -ie adj. = ‘ales, distins, strălucit’: „Leopold, din mila lui Dumnezeu ales împăratul romanilor, pururea avgust ș.c. Luminaților, vederoșilor, măriților, generosilor, *egrégiilor* și luătorilor de samă iubiți credincioși!” (Șincai, III, p. 250). Este un împrumut din lat. *egregius*, atestat mai întâi la Șincai (DLR, s.v.).

foretră s.f. = ‘tolbă de săgeți’: „Deci spăimântându-se tătarii, ca se poată fugi mai lezne și pre ușor, nu numai armele, ci și arcurile și *foretrele* cu săgețile, șeile și hainele le lepăda” (Șincai, II, p. 90). Termenul este un împrumut din latină, *pharetra* (DLR, s.v. *faretră*), fiind atestat în lexicologia românească la Șincai.

hrísmă s.f. = ‘mir’: „ca să se poată sfinți *hrísmă* și oleu pentru cei chemați și cei bolnavi, în tot anul, în cina Domnului” (Șincai, I, p. 371). Conform DLR, lexemul apare pentru prima dată în *Hronica* lui Șincai. Provine din gr. *χρίσμα* ‘unsoare’.

întimat s.n. = ‘intimare, notificare, ordin’: „zisa cerere a prealuminatului [...] o ar fi ajutat prin informația sa și ar fi și luat în luna lui avgust din anul 1703 înalt *întimat* de la curte” (Șincai, III, p. 283). Ca latinism (cf. lat. *intimare*, fr. *intimer*), există în LM forma *intimatione* (s.v.), dar la Șincai observăm o formă care ține seama de regulile de evoluție fonetică a cuvintelor latinești. În DLR, cuvântul este pus în legătură cu vb. *intima*, cu sensurile: ‘1. a notifica, a face cunoscut, a aduce la cunoștința cuiva, spec. a face o notificare legală. 2. a chema în judecată, a cita înaintea judecătii, spec. înaintea unei instanțe superioare, în apel.’ Alte forme derivate înregistrate în DLR sunt: *intimat, -ă* adj.

= ‘prescris, ordonat’; *intimare* s.f. = ‘acțiunea de a intima; încunoștințare, arătare, notificare din partea unei autorități; chemare în judecată, în apel’; *intimație, intimațiune* s.f. = ‘intimare; actul de procedură prin care se face aceasta’.

lagénă s.f. = ‘carafă, ploscă’: „și preste acestea ceiu de la povățuitorul vostru se-mi trimită din grația lui, doao *lagéne* pline de apă din Dunăre” (Șincai, I, p. 263). În DLR, unde termenul este legat, ca primă atestare, de opera lui Șincai, este înregistrat cu alte două accepțiuni, pe lângă cea cu care este folosit în opera studiată: ‘1. (arheol.) vas antic cu gâtul strâmt, asemănător cu o sticlă, în care se păstra vinul. 2. (zool.) mică prelungire a saculei, la pești, la batracieni, la unele reptile și la păsări, care constituie începutul viitorului melc al urechii interne la vertebratele superioare’. Lexemul provine din lat. *lagena*, fr. *lagène*. Vitalitatea sau/și dezirabilitatea sa în epocă determină cuprinderea lui în LM, la câteva decenii după apariția lui la Șincai.

mistiță s.f. = ‘bloc (de piatră)’: „Până când s-au lucrat acestea în Ardeal, Constantin Vodă Bessarab nu s-au putut odihni la Muncaci, unde au făcut beserica cea de Theodor Coriatovici din lemn făcută, [...] din *mistițe* de piatră” (Șincai, III, p. 121). DLR (s.v.) îi atestă utilizarea pentru prima dată la Șincai, însă nu îi precizează etimologia și nici forma sonoră (modalitatea de accentuare).

mângăicios, -oasă adj. = ‘1. înșelător, amăgitor. 2. mângâios’. Șincai utilizează cel de al doilea sens, precum reiese din context: „*Mângăicioasă* veste ne-au venit de la Ardeal, cum că Gheorghie II Racoți iarăși s-au priimit prinț de ardeleni” (Șincai, III, p. 108). Forma, din vb. *mângâia* + suf. *-cios*, este pusă în legătură cu Șincai (DLR, s.v.), ea fiind însă o formă alternativă față de mai vechiul aspect *mângâios*, atestat deja în *Psaltirea Hurmuzaki* („Acela iaste *mângâios* și va curăți greșiale[le] lor”) cu sensurile ‘milostiv, îndurător, îngăduitor, iertător’ și înregistrat ca atare în dicționarele vremii și regiunii în care lucrează Șăineanu, în LB, de exemplu.

necrunțat, -ă adj. = ‘negativ al lui *crunțat*; care se face fără vărsare de sânge’: „Așa turcul au învins atunci pre Stefan V Vodă tăind ca la 200 de moldoveni, dară lui încă nu i-au fost necrunțată biruința, tăindu-se de Stefan și de ostașii lui, precum spun, mai la 30.000 de turci” (Șincai, II, p. 91). Lexemul este explicat în DLR (s.v.) ca o creație a lui Șincai, format din prefixul negativ *ne-* + adj. *crunțat*. Deși adjectivul are o singură ocurență în *Hronică*, formațiunile de acest tip nu sunt rare la Șincai. Există o serie de cuvinte formate cu acest prefix negativ, toate fiind creațiile sale și, totodată, prime atestări în limbă: *nechiasmăcioasă înapoi* loc. adj. (= în mod irevocabil), *neclătire* s.f. (= lipsă de șovăire; fermitate, hotărâre), *nenărăvire* s.f. (= vrajbă, dezbinare), *neobrăzare* s.f. (= lipsă de cuviință), *nesufericioase* adj. (= insuportabil, inacceptabil, intolerabil), *nevătămăcioasa* adj. (= inofensiv), *nezărvitoare* adj. (= care nu produce zarvă; pașnic).

scaramucă s.f. = ‘luptă (preliminară) de mică amploare și de scurtă durată angajată între detașamentele a două armate’: „Mihai Vodă încă ș-au adus oștile între păduri și între Mirăslău și formoase *scaramuce* s-au făcut de imbe părțile” (Șincai, II, p. 374), „Zolchievschi, afară de niște *scaramuce* mai mici ce se făcea dinnaintea taberelor în care

asemenea se lupta, nu s-au slobozit la bătae deplin” (Șincai, III, p. 12). În DLR (s.v.) se specifică faptul că avem de-a face cu un împrumut din italiană (*scaramuccia*), utilizat în Transilvania în perioada de care aparține realizarea *Hronicii* lui Șincai, unde, de altfel, este atestat pentru prima dată.

tutriță s.f. = ‘tutoare’: „Înțelegând aceasta muma și *tutrița* lui Atalaric, Amalasuța, cu grabă au trimis soli de pace și de pretenșug” (Șincai, I, p. 156). DLR (s.v.) identifică termenul pentru prima dată la Șincai, cu această formă, deși circula în epocă și ca *tutrice* (v. și LM, s.v.), din lat. *tutrix*, -icis, fr. *tutrice*.

urbariu s.n. = ‘1. ordonanță imperială care reglementa drepturile și datoriile iobagilor față de nobilii proprietari. 2. registru oficial în care erau trecute proprietățile funciare ale feudalilor din Transilvania’: „și cu toate prédiurile, pământurile de arat, [...] taxele, dișmele, plățile cele după *urbariu* și cu toate folosurile și veniturile, oricum se chiamă și cu dreptul au obicinuit din zilele cele bătrâne a se lua” (Șincai, III, p. 356). În contextul citat, sensul cu care este folosit cuvântul este primul din șirul de definiții. Forma substantivală este însoțită de cea adjectivală: *urbarialicești*, adj. = ‘urbarial’: „cu crișmele și vămile podurilor, cu taxele, dișmele, birurile *urbarialicești* și cu toate folosurile și veniturile oricum numite și chimate, care din cădintă și zilele cele vechi au obicinuit a se lua și da” (Șincai, III, p. 366), ambele reprezentând prime atestări în limba română (v. DLR, s.v.). În secolul al XIX-lea au circulat și au fost cuprinse în dicționare, v. LB, s.v.; LM, s.v., ca împrumut din germ. *Urbarium*, lat. med. *urbarium*, iar cea adjectivală, din lat. med. *urbarialis*, adaptat după modelul unor adjective ca *bisericesc*, *isprăvnicesc*.

vălătuire s.f. = ‘interogare’: „au plâns icoana Născătoarei de Dumnezeu, carea iezuviții din Cluj o-au luat și o-au dus la Vienna, de-unde după ce prin *vălătuire* și prin bună cercare s-au arătat a fi minunată, [...] s-au pus în biserica iezuviților din Cluj” (Șincai, III, p. 254). Lucările lexicografice actuale atestă forma la Șincai (DLR, s.v.), dar ea face parte dintr-o serie lexicală din care istoria lexicologică românească a mai reținut forma *vălătașu*, ‘interogare’ (LB, s.v.); cf. *vălătui* și magh. *vallat*.

vólsc, -ă adj. = ‘1. s.m. pl. populație antică din Italia peninsulară, stabilită în sec. V î. Hr. la sud de Latium, cu teritoriul cuprins între Antium și Terracina pînă la Munții Apenini, aparținând grupului lingvistic tosco-umbric sau italic, care a fost cucerită de puterea romană la anul 338 î.Hr. după o rezistență puternică. 2. adj. care se referă la volsci, care aparține volscilor, care este constituit din volsci’, din lat. *volsci*, *volscus*: „Murind Stefan, voevodul Moldovei, zice Dlușoș, la români, mai marii cărora fugăriți fiind din Italia, se cred a fi fost din neamul *vólscilor*” (Șincai, I, p. 494). DLR (s.v.) oferă pentru acest cuvânt, ca primă atestare, utilizarea lui de către Baronzi, într-o traducere de la începutul secolului al XIX-lea (publicată în 1855): „S-au dezbătut și au subcăzut toate naționalitățile una după alta, ... *volscă*, sabină și ernică.” Prezența termenului la Șincai impune corectarea atestării din dicționar.

vox s.n. = ‘vot’: „Ioann Huniadi, din *voxul* tuturor, s-au numit vițe-craiu Ungariei” (Șincai, II, p. 18), „După multe *voxuri* fu ales prinț comitul Franțisc Redei, bărbat de mare talant”

(Șincai, III, p. 96). Din maniera în care Șincai folosește termenul, cu articol hotărât *-l* și ca plural, adaptându-l, așadar, normelor morfologice și sintactice ale limbii române, *vox* (< lat. *vox*) trebuie considerat un împrumut real, nu un cuvânt *străin*, inserat în textul românesc. Șincai folosește însă și *vot*: „aflându-se că este vinovat tuturor smintelelor și fărădelegilor de care se pârea, s-au judecat cu *votul* și sufragiul tuturor ca să se lepede din deregătoria sa cea vlădicească.”

Gheorghe Șincai a fost conștient de regresul limbii române în comparație cu celelalte limbi romanice și a dorit să fie parte la culturalizarea acesteia. Progresul culturii a însemnat și îmbogățirea limbii cu termeni necesari care să reflecte realitățile nou-apărute. Lista lexemelor confirmă faptul că Șincai a contribuit în mod semnificativ la dezvoltarea limbii române, aportul său constând în demersuri care țin de două acțiuni de tip lingvistic: a) introduce în textele sale cuvinte împrumutate din limbi de cultură europene, neatestare până atunci în limba română; chiar dacă unele dintre acestea pot să fi fost prezente în uzul oral înainte de a le fi așezat Șincai în paginile *Hronicii*, ele sunt legate de numele său: *afri*, *alabardă*, *athnâme*, *balistă*, *bandériu*, *catháresis*, *cathedratic* (-ă), *căpâlnă*, *cessionálclenódiu*, *clipeu*, *commatic*, *dandáriu*, *decula*, *efor*, *egrégriu* (-ie), *foretră*, *hrísmă*, *întimat*, *lagénă*, *mistiță*, *scaramucă*, *tutriță*, *urbariu*, *vólsc* (-ă), *vox*; b) creează forme noi de limbă: *administrăului*, *afri*, *bidiganie*, *dedulci*, *dessuflețit*, *mângăicios* (-oasă), *necrunțat* (-ă), *urbarialicești*, *vălătuire*.

Pentru exactitatea informației prezente azi în lucrările de lexicografie, se impune în final observația că unele cuvinte, prin utilizarea lor de către Gheorghe Șincai, la 1811, își atestă prezența în limbă cu câteva decenii înainte de momentul care le este deocamdată atribuit în dicționare și în alte lucrări de specialitate: *administrăului*, *afri* (sg. **afriu*), *alabardă*, *balistă*, *cathedratic*, *decula*, *vólsc* (-ă).

Sursa

Șincai, Gheorghe. 1967. *Opere I-III. Hronica românilor. Tomuri I-III*. Ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu. Prefață și note de Manole Neagoe, [s.l.], Editura pentru Literatură.

Abrevieri și referințe bibliografice

Chirilă, Adina. 2004. *Împrumuturi latino-romanice și grecești în „Didahiile” mitropolitului Antim Ivireanul*, în „Analele Științifice ale Universității Ovidius. Seria Filologie. *Studia in honorem Marin Petrișor*”, II, XV, Ovidius University Press, Constanța, p. 57-66.

DLR, *Dicționarul limbii române*. Ediție electronică. <https://dlr1.soliorom.ro>

DER, Ciorănescu, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă, de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2007.

Fugariu, Florea. 1967. Studiu lingvistic la Gheorghe Șincai, *Opere I-III. Hronica românilor. Tomuri I-III*. Ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu. Prefață și note de Manole Neagoe, [s.l.], Editura pentru Literatură.

LB, *Lesicon românescu-lătinescu-ungurescu-nemțescu quare de mai multi autori, în cursul' a trideci, si mai multor ani s'au lucratu seu Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum quod a pluribus auctoribus decursu trignita et amplius annorum elaboratum est*. Ediție electronică realizată de Maria Aldea (coord.), Daniel-Corneliu Leucuța, Lilla-Marta Vremir, Vasilica Eugenia Cristea, Adrian Aurel Podaru, Cluj-Napoca, 2013. <https://lexiconuldelabuda.bcuccluj.ro//site/login.php>

- LM, A. T. Laurianu și J. C. Massimu, *Dicționariulu limbei române*. Dupo însărcinarea dată de Societatea Academică Română. Elaboratu ca proiectu. Bucuresci. Noua typographia a laboratoriloru români. Tomu I (A-H), 1873; Tomu II (Collaboratori Josefu Hodoșiu și G. Barițiu: I-Z), 1876.
- MDA, *** *Micul dicționar academic. Vol I-IV*, Cuvânt înainte de Eugen Simion, Prefață de Marius Sala, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001-2003.
- Pál Enikő. 2014. *Influența limbii maghiare asupra limbii române*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Ursu, N.A. și Ursu, Despina, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760-1860)*. III, part. I-II, Iași, Editura Cronica, 2011.